
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО,
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.9.018

О. М. ЖУК

**СОЦІАЛЬНА І ТРУДОВА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНУ АДАПТАЦІЮ ЖІНОК**

Розглядається соціально-правова природа соціальної і трудової реабілітації жінок: їх соціальна адаптація та надання соціальних, психологічних та медичних гарантій. Основною метою соціальної реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є відновлення у особистості суспільно-корисних зв'язків, навичок, звичок, кваліфікації та пристосування до життя в суспільстві.

Ключові слова: Соціальна та трудова реабілітація, постпенітенціарна адаптація, соціальна адаптація.

Жук Е.Н. Социальная и трудовая реабилитация и ее влияние на постпенитенциарную адаптацию женщин

Рассматривается социально-правовая природа социальной и трудовой реабилитации женщин: их социальная адаптация и предоставление социальных, психологических и медицинских гарантий. Основной целью социальной реабилитации женщин, освобожденных из мест лишения свободы, является возобновление у личности общественно-полезных связей, навыков, привычек, квалификации и приобщения к жизни в обществе.

Ключевые слова: социальная и трудовая реабилитация, постпенитенциарная адаптация, социальная адаптация.

Zhuk Olena. Social and vocational correction and its impact on prison adaptation women

The article examines the socio-legal nature of social work education and women: their adaptation and the provision of social, psychological and health guarantees. The main purpose of social education of women released from prison, is to resume in person socially beneficial relationships, skills, habits, skills and initiation to life in society.

Key words: social and labor education, prison adaptation, social adaptation.

Термін “реабілітація” походить від латинського слова „*rehabilitio*” – (відновлення), знайшло відображення в юриспруденції і медицині. В медицині під реабілітацією розуміють усунення наслідків хвороби або травми,

а також комплекс медичних, психологічних та інших заходів, які спрямовані на відновлення порушених функцій організму та працездатності хворих і інвалідів. У правовому аспекті реабілітація – це відновлення в правах, наприклад, реабілітація колишніх в'язнів тоталітарного режиму, реабілітація при перегляді справи та судового вироку при відсутності складу злочину або постановою про припинення справи про адміністративне правопорушення та ін. Так і визначення терміну нерозкривають повністю його сутності, оскільки в соціальній сфері існують специфічні елементи реабілітації, як чітко визначеної категорії людей, а не тільки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Мова йде про повну соціальну реабілітацію і про зняття обвинувачення або судимості.

Дослідження проблеми соціальної реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, зумовлюється тим, що жінка, яка відбула покарання і звільняється на волю, неминуче має істотні соціальні деформації. Ізоляція від суспільства, специфічне середовище УВП, яке різко відрізняється від звичного для засудженого способу життя, злочинна субкультура, специфічні умови життя, в яких деякі засуджені перебувають протягом кількох років, негативно впливають на їх особистості.

При розгляді реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, мова йде про специфічну соціальну категорію – колишніх засуджених, які відбули покарання в ізольованому від суспільства середовищі, із специфічними умовами життя та розвинутою злочинною субкультурою. Після звільнення вони мають відновити втрачені ними трудові, професійні навички, сімейні стосунки, знайти роботу, житло та інше, тобто повернутися в суспільство, і у подальшому житті дотримуватись існуючих в суспільстві соціальних норм. Досягнення цієї мети потребує вивчення і визначення поняття соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, саме в соціальному аспекті для того, щоб допомогти звільненим повернутися в суспільство, а якщо потрібно, то й виробити необхідні для ведення соціально корисного способу життя якості.

Соціальна реабілітація жінок, які звільняються з місць позбавлення волі, являє собою двоетапний процес, який складається з їх підготовки до життя на волі та надання соціальної допомоги після звільнення.

Необхідність реабілітації жінок, що звільняються з місць позбавлення волі, обумовлена двома причинами: по-перше, самим фактом скоєння злочину, що є свідченням допущених у минулому помилок при соціалізації даної особистості, які і дозволили їй вчинити злочин, тобто протиставити себе суспільству; по-друге, у зв'язку із скоєними протиправними діями, які підлягають покаранню у вигляді позбавлення волі. Необхідно визначити фактори, які зумовлюють застосування реабілітаційних заходів до жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі:

- розрив соціальних зв'язків і втрата соціального статусу;
- психологічне потрясіння;
- втрата професійної та трудової кваліфікації;
- економічні втрати, необхідність відновлення матеріального стану;

На наш погляд під поняттям соціальної реабілітації звільнених з місць позбавлення волі слід розуміти, процес підготовки жінок, у яких закінчу-

ється строк відбування покарання в УВП та надання їм постпенітенціарної допомоги, яка реалізується у вигляді комплексу заходів соціального, правового, виховного та кримінологічного характеру, направлено на відновлення, а при необхідності і на набуття цими особами особистих якостей, що дозволяють їм вести законослухняний і соціально корисний спосіб життя.

Основною метою соціальної реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є відновлення у особистості суспільно-корисних зв'язків, навичок, звичок, кваліфікації та пристосування до життя в суспільстві.

До соціальної реабілітації необхідно віднести комплекс заходів з надання в постпенітенціарний період соціальної, правової, медичної, психологічної допомоги та забезпеченістю житлом з метою пристосування звільненого до умов життя на волі, які будуть розглянуті нижче.

Характерними особливостями соціальної реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є:

- вплив соціального середовища на процес адаптації звільнених з місць позбавлення волі;

- відновлення соціальних зв'язків у культурній, економічній, правовій, сімейній та інших сферах соціального життя;

- співвідношення системи особистих психологічних установок та вимог, які пред'являються навколишнім середовищем – у трудовому колективі, побутовому оточенні в сім'ї тощо;

- професійна та правова орієнтація звільнених на життя без правопорушень, адаптацію до нового способу життя і виконання вимог кримінально-правових норм та правил суспільної поведінки;

- соціальна реабілітація проходить після звільнення з УВП і потребує системної перебудови соціальних, психологічних, побутових, моральних та інших уявлень та життєвих орієнтацій;

- ставлення звільненого до праці, підвищення його кваліфікації при працевлаштуванні за спеціальністю, яку він мав до засудження, та надання йому можливості знайти роботу і житло;

- вплив колишніх засуджених та інших кримінальних елементів на звільнену особу.

Практика створення центрів соціальної адаптації свідчить про те, що їхня діяльність зменшує ймовірність скоєння повторних злочинів. Як показало дослідження, звільнені особи, які отримали соціальну допомогу, не здійснюють нових правопорушень і ведуть законослухняний спосіб життя.

Організацією центрів соціальної адаптації повинні займатися місцеві органи влади, для цього їм потрібні рішення місцевої державної адміністрації та положення про центри соціальної адаптації, в якому мають бути чітко визначені мета, завдання, функції і функціональні обов'язки його працівників, основні напрями діяльності, правила користування його допомогою тощо.

Вважаємо за доцільне започаткувати роботу центрів соціальної адаптації у формі державної організації, і на першому етапі надавати їм фінансове забезпечення з Державного та місцевого бюджетів.

Органи місцевої влади та самоврядування повинні виділити безкоштовно для центрів соціальної адаптації приміщення, земельні ділянки,

створити цехи, майстерні, спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, забезпечити їх обладнанням. Джерелом фінансування можуть бути кошти державних і приватних підприємств, фірм та іноземні інвестиції.

Працівники центру адаптації повинні мати постійний контакт з центрами зайнятості населення, отримувати інформацію від підприємств та організацій, працевлаштовувати та забезпечувати житлом жінок, які звільнені, і протягом трьох місяців до звільнення підтримувати контакти з адміністрацією Державної пенітенціарної служби, як це передбачено ст.156 Кримінально-виконавчого кодексу України, згідно з яким “не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання адміністрація УВП через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів щодо трудового і побутового влаштування засуджених за обраним місцем проживання”¹.

В законі України, „ Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” дається визначення соціальної адаптації як процесу засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві².

На сьогоднішній день проблеми постпенітенціарної адаптації та контролю мало вивчені, хоч і знайшли відображення в працях О.І. Зубкова, О.М. Джужі, А.В. Кирилюка, Р.А. Калюжного, М. О. Стручкова, О.В. Філімонова, С.Я. Фаренюка, В.М. Трубнікова, Р.А. Сабітова, та інших вчених.

Так, на погляд С.Я. Фаренюка „постпенітенціарний вплив на осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є однією із стадій виправно-трудового процесу, який спрямований на переконання засуджених в об'єктивній необхідності правомірної поведінки на волі і наданні їм допомоги в побутовому, трудовому влаштуванні та організації контролю за їх поведінкою, аж до застосування кримінально-правових заходів примусу з метою недопущення становлення їх на шлях скоєння повторних злочинів”³.

О.М. Джужа, А.В. Кирилюк, розглядаючи в своїх працях проблеми віктимологічної поведінки, вважають, що біологічні і психологічні властивості особистості, яких вони набули в соціальній сфері, у відносинах економічних, соціально-правових, культурного та виховного характеру впливають на постпенітенціарну поведінку особистості⁴.

Р.А. Сабітов під „посткримінальною поведінкою розуміє правомірну та неправомірну поведінку особистості, яка знаходиться в місцях позбавлення волі або звільнилась після ув'язнення”⁵.

В.М. Трубніков вважає, що “процес соціальної адаптації в пост пенітенціарний період залежить від багатьох факторів, які повинні бути сприятливими для успішного входження особи, звільненої з місць позбавлення волі, в нову або змінену середу, оскільки під час відбування покарання засуджений був відірваний від звичних умов, в результаті чого послабились, а інколи і зовсім втратились соціальні зв'язки, через що засудженому необхідно знову адаптуватися на волі”⁶.

Р.А. Калюжний і І.С. Сергеев, розглядаючи актуальні засади пенітенціарної доктрини та пенітенціарної політики, визначають поняття постпені-

тенціарної політики та її впливу на ресоціалізацію засуджених і підкреслюють, що вона “повинна розглядатися як сукупність юридичних, організаційних засобів щодо ресоціалізації засуджених. При цьому Україна має самостійно визначити свою пенітенціарну політику і повинна створювати власну пенітенціарну систему, основою якої об’єктивно має стати прогресивна система відбуття покарання”, та вказується на “необхідність створення нової, власної правової бази, на організацію ефективної діяльності з ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених та постпенітенціарної діяльності”⁷.

М.О. Стручков, розглядаючи теорію правового примусу, вперше в юридичній літературі використав категорію „спеціально-попереджувального впливу”, яку можна розглядати як вплив на засудженого в пенітенціарній і постпенітенціарній періоді. На нашу думку, цю категорію можна застосовувати для визначення впливу різних видів правового примусу як в місцях позбавлення волі, так і після звільнення від відбування покарання⁸.

Найбільш вірним, на наш погляд, є висловлювання В.М. Трубнікова про те, що „соціальна адаптація звільнених від відбування покарання може протікати успішно при наявності у суб’єкта бажання відновити (або встановити) нормальні відносини в родині, трудовому колективі, за місцем проживання. Іншими словами, вона повинна носити добровільний характер. Елементи примусу бувають необхідними для здійснення соціального контролю за поведінкою особи, для попередження нових правопорушень⁹.

Таким чином, соціальна адаптація – це засіб постпенітенціарного впливу, оскільки адаптація – це пристосування до умов життя на волі, а постпенітенціарний вплив включає комплекс заходів по підготовці засудженого до звільнення, надання звільненому допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні, організації загального контролю за звільненим та встановлення в особливих випадках адміністративного нагляду.

В системі постпенітенціарної адаптації адміністративний нагляд є одним із засобів постпенітенціарного контролю за жінками, які не хочуть ставати на шлях перевиховання і, як висловлюється О.І. Зубков, „виражається в утриманні нестійких громадян від скоєння ними нових злочинів шляхом блокування та нейтралізації причин і умов відновлення їх до життя”¹⁰.

На думку О.В. Філімонова, “посткримінальний контроль є різновидом соціального контролю, який виступає в якості складової частини заходів індивідуальної профілактики на стадії попередження злочинів”¹¹.

Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. 158, 159) передбачає встановлення адміністративного нагляду за особами, звільняємими з місць позбавлення волі, а також здійснення громадського контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання (ст. 160-164), однак не регламентує порядок конкретної допомоги цим категоріям в їх трудовому та побутовому влаштуванні. В цій частині Закон потребує доповнень.

Таким чином, виходячи з вищерозглянутого, можна зробити висновки: – *по-перше*, з урахуванням результатів вивчення проблеми реабілітації, як соціально-правової категорії автором дається поняття соціальної та трудової реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі. До соціаль-

ної реабілітації автор відносить процес підготовки осіб, у яких закінчується термін відбування покарання в установах виконання покарань, шляхом надання їм постпенітенціарної допомоги, яка реалізується у вигляді комплексу заходів соціального, правового, виховного та кримінологічного характеру, направленою на відновлення, а за необхідності набуття цими особами особистих якостей, які дозволяють їм вести законослухняний та соціально-корисний спосіб життя. Трудова реабілітація передбачає допомогу органів державної влади та управління, центрів зайнятості населення у працевлаштуванні звільненого, та наданні йому допомоги, наданні професії.

– *по-друге*, важливе місце в соціальній та трудовій реабілітації жінок, звільнених з місця позбавлення волі, належить постпенітенціарній дотації, до якої автор відносить систему заходів соціального, трудового, адміністративного контролю та нагляду за звільненими, надання їм допомоги в отриманні місця проживання та працевлаштування, налагодженні соціальних та сімейних зв'язків, виховання в них чесності і правомірної поведінки, організації контролю за їхньою поведінкою, а в необхідних випадках – застосування до них заходів адміністративного нагляду і контролю.

– *по-третє*, трудове та побутове влаштування жінок, звільнених на волю після прибуття їх по місцю проживання, куди входить реєстрація, направлення на роботу, забезпеченість житлом. Цими питаннями в сучасних умовах ринкових перетворень практично, ні місцеві органи виконавчої влади, ні центри зайнятості не займаються. Центри зайнятості нормують робочі місця, а звільнені на волю в більшості не бажають там працювати, а органи місцевої виконавчої влади не спроможні виділити житло, гуртожитки. Практично усіма цими питаннями займаються органи внутрішніх справ а саме дільничні інспектори міліції, які практично не мають на це повноважень і вирішують ці питання з підприємствами різних форм власності, якщо мають особисті стосунки з їхньою адміністрацією.

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року // ВВР України. – 20047. – №3-4. – 86-87. 2. Закон України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” від 17 березня 2011 року // ВВР України. – 2011. – № 38. 3. Фаренюк С. Я. Звільнення засуджених з місць позбавлення волі та здійснення постпенітенціарного впливу на них / С.Я. Фаренюк // Кримінально-виконавче право. – К.: Юрінком-Інтер, 2002. – С. 271. 4. Джу́жа О.М. Пенітенціарна кримінологія та спеціальна-попереджувальна діяльність. Загальна частина: навч. посіб. / Л.М. Джу́жа, А.В. Кирилюк. – К.: НВТ правник – НАВСУ, 1997. – С. 23. 5. Сабитов Р. А. Посткримінальне поведіння / Сабитов Р.А. – Томск: ТГУ, 1985. – С. 98. 6. Трубников В.М. Соціальна адаптація звільнених від покарання / Трубников В.М. –Х.: Основа,1990. – С. 16,18. 7. Калюжний Р.А. Актуальні засади побудови пенітенціарної доктрини та пенітенціарної політики / Р.А. Калюжний, І.С. Сергеев // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: КІВС, 2000. – С. 8. 8. Стручков Н.А. Курс виправно – трудового права. Загальна частина / Стручков Н.А. – М., Юриздат 1984. – С. 18. 9. Трубников В.М. Циг. работа. – С. 24. 10. Зубков О.І. Поняття профілактичної функції кримінального закону / О.І. Зубков // Вісник МГУ, право. – М., 1974. – № 5. – С. 29. 11. Филимонов О.В. Посткримінальний контроль / Филимонов О.В.– Томск: ТГУ, 1991. – С. 32.